

Η χρήση των επιστημών ως μοχλού διπλωματίας στις αυτοκρατορίες του Μεσαίωνα*

ΤΟ ΑΚΟΛΟΥΘΟ ΚΕΙΜΕΝΟ ΑΝΑΦΕΡΕΤΑΙ ΣΕ παλαιές αυτοκρατορίες, της περιόδου του Μεσαίωνα, με κύριο σημείο αναφοράς την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Πραγματεύεται δε ορισμένες πτυχές πολιτισμικής ηγεμονίας, όπως τέθηκαν στη διάρκεια των Μέσων Χρόνων και διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο σε ένα διττό επίπεδο: τόσο στη διαμόρφωση των σχέσεων μεταξύ διαφορετικών κρατικών σχηματισμών όσο και στο σχηματισμό της αυτοεικόνας και στον αυτοπροσδιορισμό των ίδιων των Ρωμαίων της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, των Βυζαντινών.

Στην παρούσα περίπτωση, λοιπόν, η παράμετρος «αυτοκρατορίες του Μεσαίωνα» του τίτλου εξειδικεύεται στην Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (βασιλεία των Ρωμαίων) και αφορά τις σχέσεις της με άλλους λαούς (όμορους κυρίως αλλά και πιο απομακρυσμένους) στη διάρκεια της ύπαρξής της: με τους Πέρσες, με τους Άραβες, με τα δύο διαφορετικά χαλιφάτα, των Αββασιδών της Βαγδάτης και των Ομμεϊядών της Ισπανίας, με τις αυτοκρατορίες της Δύσης και με τους σχηματισμούς των Βαλκανίων. Το χρονικό εύρος το οποίο καταβάλλεται προσπάθεια να καλυφθεί εκτείνεται από τον 6ο έως και τον 15ο αιώνα, δηλαδή μετά το διαχωρισμό της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σε Ανατολική

* Ανακοίνωση στο συνέδριο «Παλαιές και νέες αυτοκρατορίες. Έννοιες, κριτικές προσεγγίσεις και νέες κατευθύνσεις», που διοργανώθηκε από το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και το περιοδικό *Historein*, στο Βόλο, 27-29 Ιουνίου 2003.

και Δυτική. Το κύριο θέμα πραγμάτευσης που τίθεται στην παρούσα περίπτωση είναι η χρήση του πολιτισμικού φορτίου (κυρίως της επιστημονικής παράδοσης) στη διαχείριση και ρύθμιση των εξωτερικών σχέσεων. Θα καταβληθεί προσπάθεια να αναδειχθεί η έλλογη χρήση του επιστημονικού λόγου από τους Βυζαντινούς ώστε να πληρωθεί το αίτημα της πολιτισμικής ηγεμονίας επί των πολλαπλών και διαφορετικών υποκειμένων που τους περιστοίχιζαν, ως ένα βήμα για την επωφελέστερη ρύθμιση των διπλωματικών σχέσεων.

ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑ: ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΡΧΕΣ

Η διπλωματία, η ανάπτυξη και ο χειρισμός των σχέσεων της αυτοοριζόμενης Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας με τα όμορα ή και πιο απομακρυσμένα μορφώματα της εποχής ήταν ένας πολύ σημαντικός τομέας της βυζαντινής πολιτικής, από τη στιγμή που άρχισε να διαμορφώνει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ιδεολογίας της έως και την οριστική κατάρρευση του κρατικού σχηματισμού με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, το 1453. Θεωρείται δε αυτοκρατορία η βυζαντινή εδώ, ακόμη και μετά τη δραματική μείωση της εδαφικής της επικράτειας και της ισχύος της, άρα και του ρόλου που διαδραμάτιζε στη διευρυμένη περιοχή επιρροής της, επειδή η γενικότερη ιδεολογία δεν μεταβάλλεται. Εν πάση περιπτώσει, η σημασία που αποδίδεται στις σχέσεις με τους άλλους, τους μη Βυζαντινούς, πιστοποιείται μεταξύ των άλλων και από την ιδιαίτερη βαρύτητα που δίνεται στον τομέα της διαμόρφωσης των εξωτερικών σχέσεων, στα έστω και ελάχιστα κείμενα πολιτικής που έχουν διασωθεί αλλά και στις χρονογραφίες (όπως, παραδείγματος χάριν, από τον Κεκαυμένο και τον Κωνσταντίνο Ζ Πορφυρογέννητο).¹

1. Ενδεικτικά, βλ. Κεκαυμένος, *Στρατηγικόν*, εισ.-μτφρ.-σχ. Δ. Τσουγκάρης, Κανάκη, Αθήνα 1996· Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος, *Προς τον ίδιον*

Το πρόβλημα της διαμόρφωσης των σχέσεων με τους άλλους λαούς τίθεται από πολύ νωρίς στο Βυζάντιο, όχι μόνο ως ζήτημα πρακτικής. Από πολύ νωρίς σχετικά επίσης καταβάλλονται προσπάθειες και για τη συγκρότηση ενός λόγου περί των διπλωματικών σχέσεων, με τη διατύπωση θέσεων και γενικών αρχών. Είναι χαρακτηριστικό ότι μια τέτοια προσπάθεια υπάρχει ήδη από τον 5ο αιώνα στο έργο του Πρίσκου, το οποίο σώζεται αποσπασματικά και αναφέρεται στις σχέσεις των Βυζαντινών με τον Αττίλα. Ο Πρίσκος, επιφανής λόγιος-ρήτορας της εποχής, κατέγραψε τις εντυπώσεις του από την πρεσβεία του Θεοδοσίου Β' στους Ούνους, της οποίας ήταν επικεφαλής,² αλλά και προσπάθησε να διατυπώσει γενικές πλην ακριβείς αρχές αναφορικά με τις πρεσβείες, την οργάνωσή τους, γενικούς κανόνες που θα έπρεπε να διέπουν τις σχέσεις μεταξύ των λαών κ.λπ. Κατά κάποιο τρόπο η προσπάθειά του στόχευε στη συγκρότηση ενός κανόνα για τη διπλωματία, ώστε να είναι όσο το δυνατόν επωφελέστερη για την αυτοκρατορία.

Οι εξωτερικές σχέσεις του Βυζαντίου εκτείνονταν σε ένα ευρύτατο πεδίο λαών και κρατικών σχηματισμών, σε όλο το διάστημα των περίπου δέκα αιώνων της ύπαρξής του, που θα εξεταστούν εδώ. Θα ήταν βέβαια λάθος να αντιμετωπίσουμε όλο αυτό το διάστημα ως στατικό και να μην δούμε τις αλλαγές που υπήρξαν στο επίπεδο της πολιτικής ιδεολογίας και εν γένει των αντιλήψεων. Ωστόσο, ο τομέας της εξωτερικής πολιτικής και της διπλωματίας διεπόταν από ορισμένες βασικές αρχές που έμειναν αναλλοίωτες στο μεγαλύτερο διάστημα, κατά το μάλλον ή ήττον, και ήταν αντανάκλαση της σύνολης πολιτικής ιδεολογίας που διείπε το Βυζάντιο.

Οι βασικές αρχές της βυζαντινής διπλωματίας, όπως άρχισαν να διαμορφώνονται από το πρώτο μισό του 6ου αιώνα, επί Ιουστινιανού, ό-

υιόν Ρωμανόν (*De Administrando Imperio*), Moravcsik G., Jenkins R.J. (ed.), Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1967.

2. Πρίσκου ρήτορος και σοφιστού ιστορίας βυζαντιακής εκλογαί περί πρέσβων εθνών προς Ρωμαίους, Bornmann F. (ed.), *Prisci Panitae Fragmenta*, Le Monnier, Florence 1979.

ταν η προσπάθεια της εδαφικής ανασύστασης της παλαιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας αποτελούσε τον κεντρικό άξονα της αυτοκρατορικής πολιτικής, συνοψίζονται στα ακόλουθα: μια αντίληψη οικουμενικότητας, κληρονομιά της αντίληψης του Imperium Romanum, η ιουδαιοχριστιανική αντίληψη περί περιούσιου λαού αλλά και η ελληνιστική αντίληψη περί κοινής κουλτούρας. Σε αυτό το σημείο ορισμένοι ιστορικοί, όπως ο Ντιμίτρι Ομπολένσκυ, θέτουν ως καθοριστικό το ζήτημα της θρησκείας, το οποίο θα συζητηθεί αργότερα.³

Ένα ακόμη ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της άσκησης της βυζαντινής διπλωματίας είναι η ταυτότητα των φορέων της, η οποία φαίνεται ότι επιλεγόταν επίσης ανάλογα με την αποστολή και τους στόχους της. Εκτός από αξιωματούχους της αυτοκρατορικής αυλής, λοιπόν, συναντώνται σε διπλωματικές αποστολές μέλη της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, αλλά και αρκετοί λόγιοι οι οποίοι είναι πολλές φορές και αξιωματούχοι — θα μπορούσε εδώ να χρησιμοποιηθεί ο όρος οργανικοί διανοούμενοι.⁴ Η συμμετοχή των λογίων-επιστημόνων σε κάποιες από αυτές τις αποστολές μπορεί να αποτελέσει το έναυσμα για τη διερεύνηση ενός βασιικού μέσου, που χρησιμοποιήθηκε ως διπλωματικός μοχλός και ως μέσο προσέγγισης λαών: του επιστημονικού λόγου.

3. D. Obolensky, «The principles and methods of Byzantine diplomacy», Comite Yougoslave des Études Byzantines, *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines* (Ochride 10-16 Septembre 1961), tome 1, Beograd 1963, σσ. 45-61. Αντίθετα ο Λουγγής δεν θεωρεί το ζήτημα της θρησκείας εξίσου σημαντικό.

4. Για τον όρο βλ. Μαρκόπουλος Α., «Οι διανοούμενοι και το περιβάλλον του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου», στο *Κωνσταντίνος Ζ' Πορφυρογέννητος και η εποχή του*, Β' Διεθνής Βυζαντινολογική Συνάντηση, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1989.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΩΣ ΜΟΧΛΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΤΙΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

Δεν είναι της παρούσης να αναφερθεί με λεπτομέρεια το ζήτημα της πρόσληψης και της αντίληψης περί επιστημών, όπως διαμορφώθηκε στο Βυζάντιο. Ωστόσο, η χρήση της επιστημονικής κληρονομιάς της αρχαιότητας, η οποία λόγω γλώσσας και λόγω της αντίληψης του Imperium Romanum που προαναφέρθηκε ενσωματώθηκε εν μέρει και συνέβαλε στη δημιουργία του βυζαντινού κοσμοειδώλου και των αποτελεσμάτων της περαιτέρω ενασχόλησης με τις μαθηματικές επιστήμες από τους ίδιους τους Βυζαντινούς, συναντάται αρκετά, υπό κάποιες προϋποθέσεις.

Θα σταθούμε σε ορισμένα γεγονότα που μέσα στο πλαίσιο της εποχής κάνουν εμφανή τη χρήση του επιστημονικού λόγου στις διπλωματικές σχέσεις και την αντίληψη περί αυτού που είχαν διαμορφώσει οι Βυζαντινοί. Επίσης είναι ενδιαφέρον να εξεταστεί το αντίκρισμα που είχε η χρήση του επιστημονικού λόγου σε αυτούς στους οποίους απευθυνόταν η προσπάθεια. Ας σημειωθεί ότι η αναφορά αυτή, αν και αποσπασματική και με στόχο να είναι ενδεικτική, εκτείνεται και στις τρεις περιόδους στις οποίες συνήθως χωρίζεται η βυζαντινή εποχή.

Το πρώτο επεισόδιο που αξίζει να αναφερθεί αφορά την περίπτωση των εφτά λογίων-μελών της νεοπλατωνικής σχολής της Αθήνας, που μετά το διάταγμα του Ιουστινιανού, το 529, με τα μέτρα εναντίον της διδασκαλίας των αλλόδοξων (εθνικών, Εβραίων, αιρετικών κ.λπ.), το οποίο οδήγησε στο κλείσιμο της σχολής, κατέφυγαν στην αυλή του Πέρση βασιλιά Χοσρόη Α'. Πρόκειται για τους Σιμπλίκιο, Δαμάσκιο, Πρισκιανό, Ευλάμιο, Ερμεία, Διογένη και Ισίδωρο Γαζαίο, όπως αναφέρει ο ιστορικός Αγαθίας ο Μυριναίος.⁵ Σύμφωνα με τον Αγαθία, οι εφτά φι-

5. *Αγαθίου Σχολαστικού Μυριναίου Ιστορίαι* (Agathiae Myrinaei Historiarum libri quinque), Niebuhr B. (ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Weber, Bonnae 1848.

λόσοφοι, εμφορούμενοι από το πλατωνικό πολιτειακό ιδεώδες, κατέφυγαν στην περσική αυλή, γιατί θεώρησαν ότι αυτή θα μπορούσε να προσεγγίσει το ιδανικό τους. Ωστόσο, η κατάσταση που αντιμετώπισαν δεν ήταν αυτή που περίμεναν: «και γαρ οι δυνατοί τους ελάττονας λυμάνονται ωμότητί τε πολλή χρώνται κατ' αλλήλων και απανθρωπία». Έτσι, αποφάσισαν να επανέλθουν στη βυζαντινή επικράτεια, παρ' όλες τις πιέσεις του Χοσρόη. Στη συνθήκη δε που υπογράφηκε μεταξύ Βυζαντινών και Περσών το 532, προβλέπεται αυτή η επιστροφή, όπως και η χωρίς προσκόμματα συνέχιση της διδασκαλίας από την πλευρά των επτά, καθώς και η άσκηση της πίστης τους, κατά μια εκδοχή. Είναι μάλλον σίγουρο ότι οι περισσότεροι συνέχισαν την ιδιωτική ενασχόληση με τα γράμματα: η διδασκαλία, αν υπήρξε, περιορίστηκε σε αποκλειστικά ιδιωτικό πλαίσιο.⁶

Την ίδια περίοδο, το 534, σε διπλωματικές αποστολές προς τους Οστρογότθους της ιταλικής χερσονήσου και τους Πέρσες, αναφέρεται ως επικεφαλής ο Πέτρος Πατρίκιος, γνωστός για την ενασχόλησή του με τις επιστήμες. Ο Κασσιόδωρος, μέλος της αυλής των Οστρογόθων, περιγράφει τη βυζαντινή πρεσβεία, επικεντρωνόμενος στις επιστημονικές γνώσεις του Πατρίκιου, από τις οποίες έχει εντυπωσιασθεί.⁷

Το επόμενο ενδεικτικό επεισόδιο αφορά την περίπτωση του Λέοντα του μαθηματικού, στην περίοδο των έντονων πολεμικών συγκρούσεων Βυζαντινών και Αράβων. Μέσα από ασαφείς εν μέρει παραδόσεις,⁸ ανευρίσκεται η πληροφορία ότι ο χαλίφης al Ma'mūn, ένας από αυτούς που δημιούργησαν το κίνημα των αραβικών μεταφράσεων ελληνικών ε-

6. Βλ. για μια γενική συζήτηση επί του συγκεκριμένου ζητήματος, Lemerle P., *Ο Πρώτος Βυζαντινός Ουμανισμός*, MIET, Αθήνα 1985, σ. 67 κ.ε.

7. Fridh A.J., *Magni Aurelii Cassiodori Variarum libri XII*, Corpus Christianorum, Series Latina 96, Turnholti 1973, σσ. 1-499.

8. *Theophanes Continuatus*, ed. I. Bekker, Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Weber, Bonnae 1838, Georgius Cedrenus, *Σύνοψις Ιστοριών*, Bekker I. (ed.), Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae 1838-39, *Georgii monachi Chronicon*, de Boor C. (ed.), Teubner, Leipzig 1904.

πιστημονικών κειμένων, κάλεσε τον Λέοντα στη Βαγδάτη, όταν πληροφορήθηκε τις επιστημονικές του επιδόσεις, ειδικά στη γεωμετρία, υποσχόμενος υψηλή ανταμοιβή. Ο Λέων απευθύνθηκε στον αυτοκράτορα Θεόφιλο, για να μην κατηγορηθεί προφανώς από τη στιγμή που υπήρχε εμπόλεμη κατάσταση, ο οποίος του ανέθεσε να παραδώσει δημόσια μαθήματα, κάτι που θεωρείται ότι αποτέλεσε την αφετηρία της κίνησης που ονομάστηκε «πρώτος βυζαντινός ουμανισμός»,⁹ και, βέβαια, η μετάβαση στη Βαγδάτη ακυρώθηκε. Ωστόσο, αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι, παρά τις οξυμένες σχέσεις Βαγδάτης και Κωνσταντινούπολης τον 9ο αιώνα, ήταν σύνηθες φαινόμενο αποστολές Αράβων για την αναζήτηση χειρογράφων προς μετάφραση, σε ολόκληρη τη βυζαντινή επικράτεια αλλά και στην ίδια την πρωτεύουσα, χωρίς να αντιμετωπίζουν προσκόμματα. Ας σημειωθεί ότι μεταξύ των απεσταλμένων συγκαταλέγεται και ο αστρονόμος Muhammad b. Mūsā al-Khwārazmī.

Οι σχέσεις με τους Άραβες αφορούν και τις περισσότερες περιπτώσεις εμπλοκής του επιστημονικού λόγου και χρήσης του από την πλευρά των Βυζαντινών, όπως στην περίπτωση της διπλωματικής αποστολής στον χαλίφη των Ομμεϊαδών της Ισπανίας Abd ar-Rahmān III. Σκοπός του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου ήταν η εκμετάλλευση των διαφορών του χαλιφάτου της Βαγδάτης με τους Ομμεϊάδες της Ισπανίας προς όφελος του Βυζαντίου. Ένα από τα κυριότερα δώρα των Βυζαντινών ήταν και ένα πολυτελές χειρόγραφο του Διοσκουρίδη, που τον 1ο αι. ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ιατρική και τη θεραπευτική μέσω σκευασμάτων, άρα και με τα φυτά, καθώς και η ιστορία του Ορόσιου, γεννημένου τέλη του 5ου αιώνα στη Γαλιλία, το έργο του οποίου θεωρούνταν εγχειρίδιο της παγκόσμιας ιστορίας της εποχής.¹⁰ Αν

9. Lemerle P., *Ο πρώτος βυζαντινός ουμανισμός*, MIET, Αθήνα 2^η 1985.

10. Bosworth C.E., *The Arabs, Byzantium and Iran. Studies in Early Islamic history and culture*, Variorum, Aldershot 1996. Lévi-Provencal E., *Histoire de l'Espagne musulmane, II. Le califat umayyade de Cordoue (912-1031)*, Paris-Leiden 1950, σσ. 146-153.

και τα πολυτελή χειρόγραφα συνιστούσαν συχνά διπλωματικά δώρα, η επιλογή του Διοσκουρίδη δεν φαίνεται να είναι τυχαία, αν συνδυαστεί με τη συστηματική ενασχόληση των Ομμεϊαδών με την ιατρική, ειδικά με τις κλινικές και θεραπευτικές πλευρές της.¹¹ Το χειρόγραφο του Διοσκουρίδη ήταν η αφορμή για τη σύσφιξη των σχέσεων μεταξύ των δύο αυλών, από τη στιγμή που ο Abd ar-Rahmān III απευθύνθηκε στον Βυζαντινό αυτοκράτορα, ζητώντας την αποστολή μεταφραστή. Ο μοναχός Νικόλαος που μετέβη γι' αυτόν το σκοπό στην Κόρδοβα άρχισε να διδάσκει τα ελληνικά, συντελώντας στη δημιουργία ενός ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τα ελληνικά επιστημονικά συγγράμματα.

Θα άξιζε, σε αυτό το σημείο, ως παρέκβαση, να αναφερθούν κάποιες απολήξεις της παρουσίας του Νικόλαου στην Κόρδοβα. Τα μαθήματά του αναφέρεται ότι έγιναν δεκτά με ενθουσιασμό και τα παρακολουθούσαν πολλοί αξιωματούχοι της αυλής, μεταξύ άλλων και ο Hasdai Ibn Shaprut, ο Εβραίος wazir. Μεταφράσεις του Διοσκουρίδη υπήρχαν ήδη, όπως αυτή του Hunayn Ibn Ishaq από την συριακή εκδοχή από τον μαθητή του Stephenos Ibn Basilos. Ωστόσο, ο Νικόλαος προχώρησε σε μια βελτιωμένη μετάφραση, στην οποία προσπάθησε να ταυτίσει τα φυτά που περιγράφονταν. Η προσπάθειά του για μια σύγχρονη μελέτη της βοτανικής γρήγορα καρποφόρησε στο έργο του Abu Dawud Sulaiman ibn Juljul (περί το 1000), γιατρού του διαδόχου του Abdarrahman III, Hishah II, που συμπλήρωσε τον Διοσκουρίδη, περιγράφοντας έναν αριθμό φυτών, που βρέθηκαν στην Ισπανία, μια γη πλούσια σε χλωρίδα, αλλά ήταν άγνωστα στον αρχαίο συγγραφέα.¹²

Στην ύστερη περίοδο, μετά το 1204, όταν πια η επικράτεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είχε συρρικνωθεί κατά πολύ, η διπλωματία α-

11. Shahid Irfan, «Byzantium and the Islamic World», Laiou A.E., Maguire H. (eds), *Byzantium, A World Civilization*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington D.C. 1992.

12. O'Leary De Lacy, *How Greek science passed to the Arabs*, Routledge and Kegan Paul, London 1949, σσ. 170-171.

Η ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΩΣ ΜΟΧΛΟΥ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΑΣ ΣΤΟ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

ποκτά κυρίαρχη θέση στην εξωτερική πολιτική, σε αντίθεση με τις στρατιωτικές μεθόδους, γεγονός βέβαια αναμενόμενο κι εξαρτώμενο από τις σχεδόν ανύπαρκτες πια δυνατότητες πολεμικής αναμέτρησης. Στόχος της διπλωματίας τώρα ήταν κυρίως η αναζήτηση βοήθειας από τη Δύση για την αντιμετώπιση των Οθωμανών, νέου εχθρού, ενώ, όλο και συχνότερα, στις διπλωματικές αποστολές εμπλέκονται λόγιοι, με ιδιαίτερη ενασχόληση με τις επιστήμες και τη φιλοσοφία. Το πόση σημασία δίνεται σε αυτές τις αποστολές από την πλευρά της Κωνσταντινούπολης τεκμαίρεται και από το γεγονός ότι λαμβάνει μέρος και ο ίδιος ο αυτοκράτορας, τακτική που εγκαινίασε στα τέλη του 14ου αιώνα ο Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος. Είναι χαρακτηριστικό ότι σε αυτή την περίοδο τα χειρόγραφα ως δώρα προς τους ηγεμόνες της Δύσης είναι όλο και συχνότερα, όπως και η παραμονή λογίων στις ιταλικές πόλεις και η διδασκαλία των ελληνικών. Βρισκόμαστε στην περίοδο του δυτικού ουμανισμού και στην επαναανακάλυψη της ελληνικής πνευματικής παραγωγής.

ΟΡΙΣΜΕΝΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τις ενδεικτικές αναφορές που προηγήθηκαν, είναι εμφανής η χρήση του πολιτισμικού-επιστημονικού φορτίου που ενσωμάτωσε στην παράδοσή του το Βυζάντιο από την περίοδο του τέλους της Αρχαιότητας στη διαμόρφωση των σχέσεών του με τους άλλους λαούς.

Κατά την πρόσληψη του κόσμου οι Βυζαντινοί είχαν την εικόνα μιας σύνθετης οικουμένης που αποτελείται κάθε φορά από πολλά και διαφορετικά υποκείμενα, στα οποία αναγνωρίζονται ιδιαίτερες ιδεολογικές, πολιτικές, θρησκευτικές, τρόπου ζωής και ηθών. Η συνθετότητα αυτή, για να καταστεί διαχειρίσιμη, θεωρήθηκε σωστό να αντιμετωπιστεί με την αρχή της γνώσης της διαφορετικότητας κάθε λαού και των χαρακτηριστικών που συγκροτούσαν τη φυσιογνωμία του, ζήτημα το οποίο τονίζουν στα κείμενα περί διπλωματίας οι Βυζαντινοί, παραδείγματός χάριν ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Πορφυρογέννητος στο *De*

Administrando Imperio, που προαναφέρθηκε.¹³ Το θέμα των διαφορετικών γνωρισμάτων των λαών αποτελεί βασικό άξονα και των ιστοριογράφων της περιόδου αλλά ίσως και να εξηγεί και τη μεγάλη εμπλοκή των λογίων: αυτοί μπορούσαν να διαγνώσουν καλύτερα αυτές τις διαφορές. Άλλωστε ο Πορφυρογέννητος, εκτός από αυτοκράτωρ, ήταν και ένας από τους λογίους της εποχής του, θεωρείται δε βασικός συντελεστής του κινήματος του βυζαντινού ουμανισμού.

Οι προαναφερθείσες διαφορές των λαών οδήγησαν και στην κατηγοριοποίησή τους ώστε να υπάρχει και διαφορετική διπλωματική αντιμετώπιση και προσέγγιση και η διπλωματία να είναι περισσότερο αποτελεσματική. Επιχειρησιακά, λοιπόν, η τακτική προσέγγισης ποικίλλει, όπως ποικιλόμορφα ήταν και τα μέσα που χρησιμοποιήθηκαν σε αυτή την αδιάκοπη διπλωματική προσπάθεια των Βυζαντινών, ακόμη και σε περιόδους πολεμικών κρίσεων, και καθοριζόταν εν πολλοίς από αυτά που θεωρούσαν ανάγκες αλλά και αξίες των άλλων, των απέναντι. Σε αυτή τη φαρέτρα μέσων εντάσσεται τόσο η προσφορά εμπράγματης αξίας, πολύτιμων υλικών και τεχνουργημάτων, του χρυσού, όσο και μέθοδοι επιρροής όπως οι επιγαμίες, η μετάκληση των γόνων των αρχηγών και η μύησή τους στις βυζαντινές αξίες και αντιλήψεις, η χορήγηση τιμητικών τίτλων, αλλά, όπως φάνηκε και από τα προηγούμενα, και η προβολή της επιστημονικής γνώσης και το γόητρο που αυτή προσέφερε κ.λπ.

Η χρήση του επιστημονικού λόγου, σε αυτή την περίπτωση, εξαρτάται άμεσα από τη γενική κατηγοριοποίηση των λαών, όπως ίσχυε για τους Βυζαντινούς με βάση τις επιμέρους ιδιαιτερότητες. Ο επιστημονικός λόγος χρησιμοποιείται ως λόγος επιρροής σε εκείνες τις περιπτώσεις κρατών που δεν είναι λαοί-δορυφόροι ούτε θεωρείται ότι πρόκειται να γίνουν. Ως τέτοιοι θεωρούνται κατεξοχήν οι Άραβες ή οι δυνάμεις της Δύσης. Αντίθετα, στην περίπτωση, παραδείγματος χάριν, των Βαλκάνιων γειτόνων, επιλέγεται η άμεση επιρροή μέσω του εκχριστιανισμού τους και η έ-

13. Moravcsik G., Jenkins R.J., *Constantine Porphyrogenitus, De Administrado Imperio*, Dumbarton Oaks, Washington D.C. 1967.

νταξή τους στο βυζαντινό περιβάλλον μέσω της θρησκείας, ενώ στην περίπτωση της Αρμενίας μέσω της γλώσσας. Την εποχή που οι πρεσβείες του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου στους Ομμεϊάδες μετέφεραν επιστημονικούς θησαυρούς, οι προσφορές προς την Όλγα του Κιέβου ήταν χρηματικές.¹⁴ Επίσης, τον 14ο αιώνα και αργότερα, όταν στη Δύση αποστέλλονταν ως πρέσβεις λόγιοι με σοβαρό επιστημονικό έργο, ο Μοσχόπουλος ή ακόμη ο Βησσαρίων, στη Ρωσία καταβαλλόταν προσπάθεια να εισαχθεί ο ησυχασμός και η περί αυτού συζήτηση ως μέσο επηρεασμού.

Φαίνεται λοιπόν ότι η χρήση της επιστήμης είναι απόλυτα συνειδητή και εφαρμόζεται σε όλες τις περιόδους, όσο η Βυζαντινή Αυτοκρατορία διατηρεί την αντίληψη της ισχύος και της οικουμενικότητας. Τα αποτελέσματα αυτής της πρακτικής μπορεί να μην είναι άμεσα, όπως σε άλλες τακτικές. Ωστόσο, αποδεικνύεται αποτελεσματική όσον αφορά, αφενός, τη γενικότερη πολιτισμική ακτινοβολία, το γόητρο, το σεβασμό και μακροπρόθεσμα τη θετική εικόνα που σχηματίζουν οι λαοί και, αφετέρου, την εσωτερική κατανάλωση στο ίδιο το Βυζάντιο και την αυτοεικόνα που κατασκευάζεται, με βάση και την δημιουργούμενη παράδοση. Είναι ενδεικτικό ότι τον 15ο αιώνα στην αραβική παράδοση, στη σχολή του Χερατιού, απεικονίζονται οι επτά σοφοί που κατέφυγαν στην αυλή του Χοσρόη με τον Μεγάλο Αλέξανδρο.

Συνέπεια αυτής της μορφής διπλωματίας είναι και η καταφυγή των Βυζαντινών λογίων στη Δύση μετά την επικράτηση των Οθωμανών. Σε αυτή την περίπτωση οι δογματικές διαφορές που σε μια εποχή ρύθμιζαν τις σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Δύσης υποτάσσονται στη σημασία που δίδεται σε ένα άλλο επίπεδο, αυτό της ενασχόλησης με τα γράμματα και της άσκησης των επιστημών. Η επιστήμη και η γνώση φαίνεται ότι για τους φορείς της είναι πολύ πιο καθοριστική από εχθρότητες ή φιλίες που δημιουργούνται για θρησκευτικούς λόγους.

14. Ουνταλτσόβα Ζ., Λιτάβριν Γ., Μεντβέντιεφ Ν., *Βυζαντινή διπλωματία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.